

Slovenska sociologija med socialnim okoljem in znanstveno skupnostjo

Danes je med ljudmi, ki so blizu svetu znanosti, že tako rekoč splošno prepričanje, da je pogoj in izraz normalnega in polnokrvnega življenja neke znanosti njena dvojna zasidranost, dvojna vezanost: na eni strani v konkretnem socialnem, praviloma nacionalno-državnem okolju, na drugi strani v konkretni znanstveni skupnosti, ki sicer obstaja znotraj širšega nacionalnega okolja, a ga s svojimi komunikacijami, kontinuiteto, merili in pravili nujno presega. Kljub temu vsaj ob takih jubilejih, kot je naš letošnji, ni odveč vprašanje, kako je (bilo) s tem v primeru *sociologije na Slovenskem* oziroma *slovenske sociologije* (že omenjena dvojna vezanost upravičuje vsako od obeh oznak, hkrati pa opozarja, da je vsaka tudi enostranska in kot taka lahko izhodišče za mistifikacije).

Ta prispevek ni zgodovinski pregled slovenske sociologije niti razprava o znanstveni strategiji in politiki na področju sociologije ob koncu 20. stoletja. Za eno in za drugo so pristojnejši drugi kolegi in drugi referenti. Gre za osebno refleksijo, saj menim, da imam zanjo dobra izhodišča ali, če hočete, nekatere primerjalne prednosti:

1) v dejstvu, da sodim v generacijo sociologov, ki je vse od (novega) začetka, pred tridesetimi in nekaj več leti, delila in po svojih močeh sooblikovala usodo sociologije – saj je njen akademski začetek sovpadal s tem začetkom sociologije na Slovenskem;

2) v dejstvu, da mi je verjetno nadpovprečno kontinuirano uspevalo vzdrževati navezo tako z domačim socialno-političnim okoljem in njegovimi akterji kot z mednarodno sociološko skupnostjo (čeprav so nesporno med nami kolegi, ki so pognali globlje korenine in bili vplivnejši bodisi v relevantnem socialnem okolju, bodisi v mednarodni znanstveni skupnosti, bodisi v enem in drugem hkrati);

3) v dejstvu, da sem vseskozi deloval na področju – sociologije religije – ki sodi med posebej občutljiva za nujnosti in omejitve omenjene dvojne vezanosti.

I.

Kakor koli, že ko je naša generacija ob začetku univerzitetnega študija sociologije na Slovenskem začenjala s svojim študijem, nam je bilo jasno, da se spuščamo v neko posebej zaznamovano, tako rekoč sumljivo in dvomljivo vedo. In to vsaj v dveh pogledih. Po eni strani se nam je sociologija kazala – in bila tudi izrecno ponujana – v neki privilegirani zvezi s socializmom. (Še bolj so jo tako dojemali mnogi zunaj stoječi. Nekateri so se ob koncu socialističnega sistema – verjetno čisto iskreno – spraševali, kako to, da tudi po njem pri nas sociologija še vedno obstaja; vsaj nekateri imajo to verjetno še danes za dokaz več, da pri nas še vedno prevladujejo »stare sile«.) Med pričakovanimi prispevki univerzitetnega študija in raziskovalnega dela na področju sociologije – in torej tudi prispevka nas samih – je bil izrecno in neizrecno tudi prispevek k »izgradnji socialistične družbe«. Za to so govorila tudi imena glavnih, neposrednih protagonistov uvajanja študija sociologije tako na Filozofski fakulteti kot kasneje na takratni Visoki šoli za politične

* Prof. dr. Marko Kerševan, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

vede (VŠPV) – v prvi vrsti seveda prof. Borisa Zihlerla. Za to je govoril tudi način začetnega kadrovanja za študij, zlasti seveda na VŠPV.

Na drugi strani pa je bilo dovolj očitno – danes že pozabljeno – dejstvo, da je bila sociologija sporna in sumljiva veda prav z vidika takratnega marksizma oziroma marksizma-leninizma. Tako v času svojega nastanka kot v času kasnejšega sočasnega obstoja z marksizmom je bila sociologija predstavljana kot tipična buržoazna (ne)znanost, kot nekaj, kar se izključuje z znanstvenim socializmom oziroma marksizmom-leninizmom. Jugoslovansko in slovensko uvajanje sociologije v začetku šestdesetih let je bilo od vsega začetka v znamenju »revizionističnega koketiranja« in »kompromisov z meščanskim svetom« in podobno – izraz tiste avantgardnosti jugoslovanskih komunistov v reformizmu in kompromisih, ki so jim šele mnogo kasneje, če sploh, sledili drugi v socialističnem svetu.

Značilno je v tem smislu nastopno predavanje Borisa Zihlerla na Filozofski fakulteti leta 1954 pod naslovom *Historični materializem in sociologija*. Njegova poznana teza, da je historični materializem marksistična in s tem edina znanstvena obča sociologija, je bila pravzaprav dvorezna in nedorečena (vsaj glede na možne konsekvence): iz nje je izhajalo tako to, da (obča) sociologija ni potrebna, ker že imamo historični materializem (kot pravo občo sociologijo); mogoče pa je bilo tudi sklepati, da je sociologija nekaj povsem legitimnega, saj je sam historični materializem – sociologija. (Da se je nekako takole v nekem obdobju izražal tudi Lenin, je bilo za relativno zgoden novi začetek sociologije na Slovenskem izjemnega pomena – ker je bilo to izjemnega pomena za profesorja Zihlerla.) Kasnejše »branje« te dvomnosti je v Sloveniji in Jugoslaviji šlo v prid nove legitimnosti in začetka razvoja sociologije, ustanovitve univerzitetnih kateder, posebnih socioloških inštitutov itd. Res pa je, da je prostor, ki je v načelu omogočil obstoj in razvoj (ne le marksistične) obče sociologije in s tem tudi razvidnejšo znanstveno identiteto sociologije sploh, razprl šele profesor Jože Goričar z vpeljavo dosežkov in kategorij »formalne sociologije«.

Nastopno predavanje Borisa Zihlerla *Historični materializem in sociologija*, ki ga lahko štejemo za znanilca novega začetka sociologije na Slovenskem, je bilo značilno še po nečem. Ne glede na kritičnost in zavračanje pomarksovske sociologije, je Zihlerl historični materializem kot pravo občo sociologijo vendarle postavil v neko relacijo, v neko kontinuiteto do svetovne predmarksistične in nemarksistične sociologije. V tem smislu v predavanju srečamo široko pahljačo imen, med njimi tudi Durkheima, Maxa Weberja, Simmla. Nikakršne relacije, ne afirmativne ne kritične, ne kontinuitete in ne diskontinuitete (razen seveda faktične), pa ne vzpostavi do predhodne sociologije na Slovenskem, čeprav bi od nastopnega predavanja na slovenski univerzi bilo to verjetno normalno pričakovati. Bodoča sociologija na Slovenskem – kakršna koli naj bi že bila – je v predavanju predstavljena zgolj v odnosu do pretekle in sočasne svetovne sociologije. Na Slovenskem kot da začenja od začetka. (In tako smo jo ob našem takratnem začetnem sociološkem študiju tudi dojemali – kot nekaj, kar se je vsaj v Slovenijo začelo šele s socializmom – bodisi ker je z njim nerazdružno povezano, bodisi ker je kot marsikaj drugega v Sloveniji zaradi našega zaostajanja prišlo šele v socialističnem obdobju.)

Če smo natančni in poštenu, eno domače sociološko ime Zihlerl v svojem predavanju le omeni (toliko obziren in natančen je Zihlerl vendarle bil) – Andreja Gosarja. Omeni ga sicer le mimogrede, ob primeru neustrezne notranje členitve sociologije, toda vendarle. Problem je seveda v tem, da je Andrej Gosar tudi predstavljal neki začetek sociologije na Slovenskem (ne istega, ne enakega, celo ne enakovrednega, kot je naš, toda prav gotovo neki začetek). Ni imel le občasnega univer-

zitetnega kurza iz sociologije (te so imeli že prej filozofi kot Veber ali kasneje pedagogi kot profesor Ozvald); bil je prvi univerzitetni profesor za ekonomijo in sociologijo na ljubljanski univerzi in njegova razprava Uvod v sociologijo iz leta 1932 je tipičen uvajalni tekst v neko znanstveno disciplino v nekem prostoru: široko zastavljen, abstraktno postavljen, sistematičen, z neizogibnimi vprašanji o predmetu in sistemu družbenih ved in sociologije posebej (kjer govori tudi o sociologiji kulture, sociologiji religije, pa še kulturni in religiozni sociologiji itd.)

Kot vemo – pa čeprav vsaj v omenjeni uvajalni razpravi tega tudi Gosar ne omeni – je imela sociologija na Slovenskem vsaj še en začetek. (Spet: svoje vrste, ne enakega in enakovrednega drugim, toda vendarle svojevrsten začetek). Gre za prvo obsežno in sistematično delo z naslovom Sociologija Aleša Ušeničnika že iz leta 1910, ki nazorno priča, da sociologija tudi na Slovenskem ni pozna socialistična izmišljotina – saj je v veliki meri polemika s prav tistim socializmom, ki je pol stoletja kasneje vpeljal našo sedanjo sociologijo. Po drugi strani pa je Ušeničnikova Sociologija spet tudi svojevrstna opora asociacijam med sociologijo in socializmom. Hrbtenica Ušeničnikovega dela je pač prikaz katoliškega socialnega nauka v polemiki z drugimi »socialnimi učenji«, iste vrste, kot ga je že desetletje prej enako obsežno ponudil Slovencem J.E. Krek v knjigi z naslovom Socializem.

In ko smo že pri jubilejih in pozabljenih začetkih: svojevrsten začetek sociologije na Slovenskem datira nesporno že v leto 1855. Takrat je – res da na Dunaju in res da v nemščini, kako bi sicer? – objavil svojo doktorsko disertacijo iz filozofskih znanosti Etbin H. Costa, znani kasnejši slovenski politik, z naslovom: Enciklopedijski uvod v sistem znanosti o družbi. Predstavitev temeljnih načel, razvoj osnovnih pojmov, skica sistema. (Enzyclopädische Einleitung in ein System der Gesellschaftswissenschaft, Wien 1855). Relativno obsežno, 120 strani dolgo delo sicer ne uporablja izraza sociologija, se pa pod naslovom »Gesellschaftswissenschaft« ubada z razmerjem med posameznikom in družbo, družbo in državo, vprašanjem razmejitve splošnih in posebnih družbenih ved, pa razmerje med zgodovinsko in družbeno znanostjo, filozofijo in znanostjo o družbi ipd., kot kasneje Gosarjev in tako rekoč vsi uvodi v sociologijo z Ziherlovim in Goričarjevim vred (spet mimogrede: posebno mesto namenja tudi kulturologiji/Kulturwissenschaft.)

Etbin Costa, J. E. Krek, A. Ušeničnik, A. Gosar, B. Ziherl, J. Goričar – vsi naštetih raznovrstni začetniki sociologije na Slovenskem so bili hkrati znana in vplivna javna, ne nazadnje politična ali vsaj ideološko-politična imena: strankarski voditelji in ideologi, poslanci in ministri (tudi v jugoslovanski vladi kot A. Gosar). Gotovo bi našli razlike med njimi že po tem, ali so se kot že uveljavljene javne, politične osebnosti preverili in potrdili tudi v sociologiji in družbeni znanosti (ker je to v njihovem času sodilo k statusu javnega delavca); ali so se, nasprotno, v javnosti in politiki uveljavili potem in tudi zato, ker so se izkazali na področju družbenega nauka. Eno in drugo pa je, ne glede na prioriteto, pričalo, da je bila sociologija/družbeni znanost na Slovenskem tako rekoč od vsega začetka šteta kot pomembno področje javnega uveljavljanja in kot pozitivna sestavina, odlika identitete uspešnega javnega političnega delavca. V prid tej trditvi bi lahko pritegnili tudi druga imena, ki se sicer niso izrecno prištevala k sociologom in sociologiji, so pa vendarle s svojimi posameznimi deli pretendirala tudi na tovrsten simbolni in politični kapital: od Tume do Kardelja in njegovih. Pri tem slovenski prostor ni (bil) nekaj nenavadnega in izjemnega, čeprav po drugi strani tudi ne gre za splošno razširjeno značilnost. Še izrazitejši je bil v tem smislu na primer češki prostor. Masaryk je dobrih petnajst let pred Durkheimom doktoriral z delom o samomoru kot množičnim družbenim pojavom moderne izobrazbe (delom, ki je v osnovi na

Dukheimovi smeri, čeprav je pač bliže socialni filozofiji kot kasnejši, metodološko strogi, Dukheimovi sociologiji). Edvard Beneš, Masarykov naslednik na položaju predsednika češkoslovaške republike, je bil pred tem docent in profesor za sociologijo na Karlovi univerzi v Pragi in blizu Durkheimovi usmeritvi...

Pri vseh naštetih srečamo zato tudi izrecno usmerjenost njihove sociologije k družbeni praksi, k velikim in pomembnim »socialnim problemom« (sodobnosti, našega naroda, krščanstva, socializma...). Ne glede na to, kako široko in abstraktno so zastavili svoje obče sociološke kategorije in sistematizacije, vedno so izrecno v funkciji razumevanja velikih socialnih problemov, slej ali prej – po navadi prej ko slej, torej »prehitro« – se nadaljujejo v predlogih in modelih za boljšo družbeno preureditev. Še najbolj vzdržen v tem smislu je bil profesor Goričar. Nekateri med njimi – tisti, ki so bili blizu katoliškemu socialnemu nauku ali znotraj njega – so imeli to praktično naravnost in normativnost vgrajeno tako rekoč že v izhodiščih (krščanske dogmatike in etike), pri drugih se je neposredneje napajala iz njihovega osebnega praktično-političnega položaja in ambicij. Mislim sicer, da dejansko njihova sociologija ob vsej praktični naravnosti ni bila zares praktično uporabna oziroma koristna, da človekoljubna usmerjenost njihovih teorij in modelov konkretnim ljudem in politiki pri reševanju družbenih problemov ni bila v praktično pomoč: za to je manjkalo empirične natančnosti in analitične moči. Gotovo pa je prispevala k senzibilnosti in politični odgovornosti za socialne probleme – kolikor ni bila le verbalna teoretska kompenzacija za dejansko politično neobčutljivost in/ali nemoč.

Lahko torej rečemo, da sociologiji na Slovenskem v njenem ne tako kratkem življenju ni manjkalo ugleda in mesta v družbi. Bila je tesno povezana z javnimi in družbeno uglednimi mesti in osebnostmi – čeprav so bila ta še relativno redka. Toda od kod potem uvodoma omenjena večkratna diskontinuiteta sociologije na Slovenskem, toliko medsebojno nepriznavanih začetkov in začetnikov (začenjanje na novo, nepriznavanje predhodnikov v času po drugi svetovni vojni in revoluciji je le poseben, čeprav najbolj izrazit primer, vključen v splošno koncepcijo »graditve novega sveta«)? Ali ni prav tesna navezanost vsakokratnega začetka sociologije na vsakokratna ugledna javna politična mesta/vloge in osebnosti konkretnega socialnega okolja temeljni, »strukturni« vzrok takih nihanj in diskontinuitete? Ali z druge strani: ali ni vzrok za to nestabilnost ob vsej vplivnosti in uglednosti posameznih sociologov prav odsotnost specifičnih socioloških vlog, komunikacij, pravil in meril, ne glede na njihovo družbeno uglednost in relevantnost? V tem smislu začetek sociologije, ki ga obeležujeta ustanovitev društva in predhodna univerzitetna institucionalizacija, ni le eden od začetkov, temveč prav tisti in tak začetek, ki edini zagotavlja avtonomijo in kontinuiteto sociologije kot znanstvene discipline in profesije (avtonomijo zaradi kontinuitete in kontinuiteto zaradi avtonomije).

II.

Ob relativno visoki obletnici seveda ne gre več govoriti le o začetkih; treba je pogledati, kaj je nova konstelacija tudi dejansko prinesla v slovensko sociologijo in kaj v načelu lahko pripomore, tudi če do zdaj še ni bilo udejanjeno. Ali drugače: kakšni so možni modusi odnosov med socialnim okoljem in znanstveno skupnostjo v slovenski sociologiji po njenem konstituiranju pred tridesetimi leti?

Najprej je treba poudariti, da je »znanstvena skupnost« zares konstituirana le, če je kot konkretna, lokalna znanstvena skupnost vpeta v mednarodno znanstveno skupnost ustreznega področja. Še posebej to velja, če gre za sicer neizogibno

majhno skupnost, kakršna je slovenska. Z izrazom »vpeta« hočem poudariti, da gre oziroma mora iti zares za mrežo, za relacije, ki ustrezno učinkujejo le, če so raznovrstne in prepletene, če se ne omejujejo na formalno članstvo društva v širših združenjih ali na uradne pogodbe o sodelovanju med univerzitetnimi oddelki in inštituti. Slednje je gotovo tudi pomembno, toda zares učinkovito je le, če je podprto z drugimi tipi odnosov: s sodelovanjem posameznikov kot posameznikov ali ožjih skupin v tujih in mednarodnih strokovnih organizacijah in konkretnih projektih, v uredniških odborih, z objavljanjem v tujih revijah in publikacijah, z individualnimi in skupinskimi gostovanji, s čisto osebnimi stiki, pa izmenjavo študentov itd. – vse seveda po možnosti čim bolj obojesmerno in večstransko; da ne govorim posebej o upoštevanju mednarodnih standardov in trendov v domači strokovni in znanstveni dejavnosti. Brez tega ostaja »znanstvena skupnost« z društvi in univerzitetnimi institucijami – in z njo vred sociologija – še naprej prisilno ali prostovoljno docela podrejena domačemu socialno-političnemu okolju, moči in razmerjem moči njegovih akterjev. V načelu pri tem ni bistvene razlike, če gre za vsakokratne pozicijske ali opozicijske akterje.

V minulih desetletjih smo bili znotraj jugoslovanske sociologije v posameznih obdobjih priča, kako so si politična vodstva prizadevala, da bi formalno vodenje in predstavljanje jugoslovanske sociologije (JUS-a) po logiki federativnega načela – ali pa tudi mimo njega – prevzela sociološka društva iz nerazvitih republik in centrov (BiH, Makedonija). Ta društva so bila namreč najbolj brez mednarodnih referenc in opor in ob šibki siceršnji profesionalizaciji zato docela podrejena in podredljiva lokalnemu političnemu »establišmentu«. Res pa je, da so se posamezna sociološka združenja, zlasti v razvitejših okoljih, tudi včasih znašla na preveč lokalno obarvanih političnih opozicijskih »platformah« in v njihovem imenu *onemogočala* tisto notranjo jugoslovansko strokovno komunikacijo in diskusijo, ki bi vsaj rahljala ujetost v politično logiko pozicije/opozicije, če je že preseči ni mogla, in s tem krepila avtonomijo sociologije in sociologov. Mislim, da lahko rečemo, da so si prav slovenski sociologi v jugoslovanskem merilu tako rekoč vedno prizadevali preseči take neproduktivne skrajnosti.

Tudi kar zadeva posamezne sociologe znotraj posameznih nacionalnih okolij, smo bili lahko priča včasih prav osebno tragičnim primerom, kako je politična logika (in njeni nosilci) uporabila ter v svoji spremenljivosti tudi odvrгла, »zmlela« najlažje prav sociologe, ki so bili iz kakršnih koli že razlogov docela brez »zunanjih referenc«, docela le znotraj svojega socialnega okolja – in to včasih ob svoji siceršnji strokovni kakovosti in nadpovprečni osebni poštenosti... Sedanja bolj pluralistična in bolj gibljiva politična scena sama po sebi ne odpravlja možnosti takih situacij. Društva ali posamezniki, ki bi v imenu sociologije podpisovali in podpirali to ali ono politično opcijo samo zato, ker jo pišejo in podpirajo »naši«, bi ostajali znotraj tega modusa in pristajali nanj.

Drug skrajni modus na drugem polu predstavljajo sociologija in sociologi, ki se vidijo samo kot del mednarodne sociološke znanstvene skupnosti. Niti ne uspevajo niti si ne prizadevajo, da bi bila sociologija s svojimi posebnimi sociološkimi kvalitetami navzoča v domačem okolju, v artikulaciji in reševanju njegovih političnih, socialnih, kulturnih problemov; to pomeni, da obstaja veda kot tujek, tudi brez ustreznih relacij in interakcij z drugimi strokami v svojem okolju. Razumljena je zgolj kot zunanja, provincialna izpostava svetovne znanosti oziroma stroke; ker je ta svetovna znanost sama dejansko vedno tudi vezana na svoja nacionalna okolja (je ob tem, da je mednarodna, vedno hkrati tudi ameriška, francoska, nemška...), se dejansko pojavlja nasproti njej v nekakšnem kolonialnem odnosu.

Svetovni znanosti in njenim nacionalnim centrom dobavlja surovine, (skoraj) nepredelano gradivo iz svojega okolja in živi od sprejemanja že gotovih proizvodov, docela in enostransko odvisna od njihovih »proizvajalcev«, neodvisna, a tudi izolirana in tako rekoč neobstoječa v svojem domačem okolju.

Lahko rečemo, da v Sloveniji ta možnost tako rekoč ni bila udejanjena: slovenska sociologija in slovenski sociologi so bili tako kot siceršnja slovenska kultura in intelektualci skoraj od vsega začetka predani angažiranosti v svojem okolju. Med skrajnostmi jim je bila gotovo bližja prejšnja kot ta, pravkar opisana, čeprav bi med predstavniki nekaterih nacionalnih strok tu in tam slišali glasove, ki s svojega skrajno domačijskega stališča prav sociologiji in sociologom pripišejo tudi taka nagnjenja do »pretiranega zgledovanja po tujosti«. Bil pa je tak modus obstoja sociologije v večji meri način njenega zaživetja in preživetja v neprijaznih domačih okoljih in obdobjih drugod (na primer na Poljskem po drugi svetovni vojni, medtem ko je na primer na Češkem sociologija za dolga obdobja docela potonila, ker tega iz različnih razlogov ni zmogla v zadostni meri, tudi zaradi svoje predhodne prevelike in preveč uspešne neposredne angažiranosti v domačem okolju).

Očitno so v Sloveniji prevladovali in prevladali modusi produktivne interakcije med mednarodno znanstveno skupnostjo in domačim socialnim okoljem. Jasno pa je, da so ti lahko raznih vrst in stopenj in da niso vsi (bili) niti enako možni niti enako produktivni.

Slovenski kulturni prostor že zaradi svoje majhnosti ni med tistimi, ki bi iz sebe ponujali ali proizvajali nove teorije ali celo teoretske paradigme (ali vsaj globalne in radikalne preinterpretacije nekih teorij) in jih uspeli plasirati v mednarodno znanstveno skupnost in preko tega tudi v druga socialna okolja. Namenoma uporabljam ekonomski slovar, da spomnim na pogoje, ki jih za svoje uveljavljanje na trgu zahteva vsaka, pa tudi znanstvena produkcija. Če bi nadaljevali s tem slovarjem, bi lahko rekli, da je že velikost domačega intelektualnega trga – ob ustreznih institucionalni bazi – pomemben pogoj, da se lahko pridobi zadosten začetni kapital za prodor na tuje trge itd. Skratka, da ne izgublamo preveč besed pri obravnavanju te, za nas zgolj abstraktne možnosti!

Večje so naše možnosti le na bolj specializiranih »trgih« (kar sociologija ni; tudi uspeh ljubljanske psihoanalitične/lacanovske šole v svetovnem merilu je v tem smislu zgovoren: seveda pa svetovno merilo pri relativno zaprti »ezoterični« stroki z značilnostmi »sekte« ni isto kot pri množični sociološki »cerkvi«).

Možnosti so torej le pri posebnih, parcialnih socioloških disciplinah pod pogojem, da nudi domače okolje iz specifičnih razlogov nadpovprečne spodbude in/ali materialno osnovo ter druge pogoje za raziskovanje. V tem primeru se seveda dela z že drugod izdelanimi in torej komunikabilnimi kategorijami in teorijami. Zdi se, da smo v preteklih desetletjih imeli nekaj takih, relativno produktivnih interakcij. Kot tak bi lahko označili prodor naših stratifikacijskih modelov v sedemdesetih letih, dosežke na področju industrijske sociologije oziroma sociologije dela, teoretsko delo, ki se je navezovalo na proučevanje lokalnih skupnosti; v zadnjem obdobju je morda temu blizu komunikološko raziskovanje, ni še jasno, ali bomo izkoristili primerjalne prednosti v proučevanju problematike nacionalnih identitet.

Naj se posebej ustavim le pri dveh značilnih in zgovornih primerih.

Prvi primer mi je pač osebno najbližji, je tako rekoč oseben. Teoretska (in politična) konjunktura marksizma v poznih šestdesetih in v začetku sedemdesetih let v svetu, znotraj njega tudi tako imenovanega strukturalističnega francoskega marksizma, je ob takratni liberalni odprtosti jugoslovanskega in posebej sloven-

skega intelektualnega prostora omogočila in spodbujala njegovo uporabo tudi na področju teorije in sociologije religije, ki je bila sicer v takratnem socialističnem in marksističnem svetu izjemno občutljiva, tabuizirana in »usmerjana« tematika. Prav takrat so II. vatikanski koncil, pa politično spodbujani »dialog med marksisti in kristjani« v Evropi, vsaj zasilna ureditev odnosov med katoliško cerkvijo in državo s podpisom protokola med Vatikanom in Jugoslavijo to področje vendarle nekoliko razbremenili. V tem kontekstu je pri nas prišlo do ene prvih relativno »dez-ideologiziranih« uporab strukturalno-marksistične teorije pri opredeljevanju in proučevanju religije. Delna predstavitev tega dela na mednarodni konferenci za sociologijo religije leta 1975 je bila (zato) izjemno dobro sprejeta, sodeč po odmevih v dnevnem in strokovnem tisku in po objavi referata v eni najuglednejših mednarodnih revij (poleg samega konferenčnega zbornika). Svojevrsten vrh tega »prodora« je bila objava omenjene razprave v poljski reviji skupaj z razpravami M. Godeliera, Adama Schaffa in drugih kot reprezentativnega primera strukturalističnega pristopa k religijskemu oziroma kulturnemu področju marksističnega.

No, v naslednjih desetletjih so od tega ostale, kolikor mi je znano, le omembe v opombah pod črto in seznamih literature v dveh, treh severnoameriških učbenikih sociologije religije... Primer je značilen ne le za ilustracijo osebne ali skupinske zmožnosti in nezmožnosti izkoristiti »interakcijsko konjunkturo«, temveč tudi kot ilustracija dejstva, da so take konjunkturo v odločilnih sestavinah seveda zunaj našega vpliva: v navedenem primeru sta to aktualizacija in dezaktualizacija strukturalističnega marksizma oziroma marksizma sploh.

Drugi primer je (bil) odmevnejši in zgovornejši ter gotovo zasluži pozornost tako politične zgodovine kot zgodovine sociologije na Slovenskem. Mislim na prodor (v svetu) in konflikt (doma), ki sta ju doživela naša industrijska sociologija ali sociologija dela s svojimi poglavitnimi nosilci v sedemdesetih letih. Po eni strani bi v tem primeru lahko govorili o izjemno produktivni izrabi interakcijske konjunkturo. Zanimanje za problematiko industrijske demokracije, delavske participacije itd. v svetu, izjemna zanimivost jugoslovanskega in slovenskega prostora z njegovim samoupravljanjem v tej zvezi, teoretska in raziskovalna prodornost in inovativnost pri vključevanju v mednarodno strokovno javnost v tej zvezi – vse to je pomenilo veliko afirmacijo slovenske sociologije v jugoslovanskem prostoru in tako rekoč v imenu Jugoslavije tudi v svetovnem merilu, čeprav na parcialnem sociološkem področju.

Prav na tem področju pa je prišlo sredi sedemdesetih let do poznanega zaostrenega konflikta med politiko in slovensko sociologijo. Na tem mestu ne bi govoril o širšem političnem kontekstu in vseh političnih razlogih za grobi politični poseg: takratna dominantna skupina politične elite (v zmagovitem notranjem spopadu z drugo strujo) je v socioloških analizah, kritikah in predlogih videla neposredno poseganje »nepristojnih« na svoje privilegirano področje, omalovaževanje svojih modelov in dosežkov (ki skozi sociološko analizo niso bili zgolj to, za kar jih je imela in/ali razglašala), konkurenčni model, ki favorizira neke druge interese od tistih, katerih protagonist in varuh je bila sama itd.

Za zgodovino in strategijo sociologije je bilo zgovorno in poučno, da je obravnavanje jugoslovanskega samoupravljanja v okviru industrijske sociologije politika obravnavala kot poseganje tuje ideologije (ali vsaj »nasedanje« tuji ideologiji). Pri tem ji te »tujosti« ni pomenil le – recimo – funkcionalistični pojmovni aparat nasproti marksističnemu, ampak že samo dejstvo, da je bilo naše domače samoupravljanje sploh analizirano, kritizirano, predstavljano in utemeljevano v jeziku teorije in analize, kar je bil značilen pristop za takratno svetovno industrijsko

sociologijo in je bil seveda drugačen od oficialnega jezika in slovarja naše politične elite, ki naj bi samoupravljanje vzpostavila. V jeziku in pojmovnem aparatu stroke je politika videla/hotela videti enostavno ideologijo in interese nekega drugega, tujega, če že ne neposredno sovražnega, političnega in socialnega okolja (»Zahoda«). Tisto, kar je bilo pogoj in način uveljavitve slovenske sociologije in posredno tudi slovenskega/jugoslovanskega samoupravljanja v mednarodni znanstveni skupnosti, je bilo – doma – obtoženo kot ideološka subverzija ali vsaj nerazumevanje dejanskega dogajanja. Ustrezen odgovor – na tej ravni – sociološke znanstvene skupnosti je lahko v takih primerih v tem, da vztraja pri prepričanju, da stroka oziroma znanstvena disciplina v danem obdobju razpolaga le s pojmi, ki so se oblikovali in uveljavili v strokovni javnosti oziroma znanstveni skupnosti, s teorijami, ki prevladujejo ali si legitimno konkurirajo znotraj tega področja, s tezami, ki so bile z njimi postavljene; da pač znanstveno relevantno postavljanje in reševanje vprašanj ni mogoče zunaj tako vzpostavljenega okvira.

Po drugi strani pa mora ta ista znanstvena skupnost z notranjo diskusijo hkrati preverjati, kje so obstoječi pojmi, teorije in teze opredeljene in omejene s prevladujočimi dotedanjimi problemi (interesi in ideologijami) okolja, kjer so se predvsem oblikovali, in kje novo/naše okolje in novi problemi zahtevajo ter omogočajo njihovo diferenciacijo, specifikacijo ali posplošitev, nove interpretacije in razvoj – ter poskušati ta svoja spoznanja uveljaviti v širši, mednarodni znanstveni javnosti.

Masivni politični pritiski, občasne javne histerije (kot je bila ob tem primeru) so praviloma onemogočali hkratnost ali normalno zaporednost obeh izhodiščnih usmeritev; nasprotno, silili so posameznike v neproduktivno izbiro med eno ali drugo pozicijo. Prav ponavljanje takih situacij je v socialističnih sistemih povzročalo ponavljajoče se (samo)blokade v razvoju sociologije. Gotovo so nevarnosti takih masivnih političnih pritiskov in globalnih konfrontacij v pluralističnih razmerah parlamentarnih demokracij bistveno manjše; toda imperativ za sočasnost obrambe avtonomije navzven in pluralistične kritičnosti navznoter pa gotovo ostaja aktualen.

* * *

Konjunktur seveda ni mogoče načrtovati, ne njihovega nastopa, ne njihovega trajanja. Mogoče je le pripravljati teren zanje in skrbeti, da jih ne zadušimo z nerazumno politiko. Tisto, kar ostaja kot trajna, vsaj minimalna možnost in naloga je, da smo ob zavestnem sledenju stanja in razvoja v mednarodni sociologiji sposobni uvidevati, artikulirati in predstavljati svoje socialne, politične, kulturne okvire in probleme na načine, ki so lastni sodobni sociologiji. Ali gledano iz drugega izhodišča: da smo senzibilni za socialne, politične, kulturne probleme svojega okolja in jih skušamo predstavljati, raziskovati in reševati s pomočjo že doseženega sociološkega znanja. Trivialno rečeno, da poskušamo biti zraven pri razvijanju stroke v znanstveni skupnosti in pri soočanju s problemi v svojem socialnem okolju. Najmanj, kar lahko storimo v dobro stroke, sociologije, in v dobro svojega okolja je, da po eni strani mednarodni znanstveni skupnosti predstavljamo naše okolje in njegove probleme v jeziku njej razumljivih teorij (da nismo zanj le morebitno zanimivo področje za njihove raziskovalce, torej zgolj objekt njihovega raziskovanja in že omenjeni dobavitelji surovin); ker je vsaka sociološka skupnost hkrati del svoje socialne skupnosti, ima to svoj pomen tudi za predstavitev našega okolja v taki mednarodni skupnosti. Na drugi strani dobe naši domači socialni problemi s tem

primerljivo podobo in možnosti za reševanje, kot jih poznajo druga socialna okolja; to morda ni dovolj, je pa vsaj spodbuda, da storimo to, kar je mogoče storiti v skladu z merili dežel, s katerimi se sicer primerjamo.

Kot rečeno, pa ostaja odprto – toda le s takim ravnanjem ostaja odprto – kdaj je/bo mogoče doseči kaj več: kdaj bomo v svojih recepcijah, poglobitvah, specifikacijah in razvijanju nekih sprejetih teorij dovolj uspešni in kdaj bodo naši problemi/primeri dovolj zgovorni za njihovo odmevno predstavitev v svetu (ne le odmevno predstavitev problemov, ampak za odmevno predstavitev teoretskih inovacij pri tem).

THOMAS LUCKMANN*

Sociologija ob koncu 20. stoletja – meje in možnosti

Dovolite, da začnem s kratko osebno pripombo. Upam, da ni tako osebna, da ne bi smela biti za uvod k predavanju v okviru tako pomembne teme, da se ji – kakor sem bral v programskem listku – »ne more izogniti noben sociolog, ki da kaj nase.« Trepetajoč moram priznati, da se vseh štirideset let, odkar se približujem različnim problemom v naši znanosti, z eno samo večjo izjemo nisem ukvarjal s to temo. Da kljub temu stojim pred Vami in da se bom potrudil predstaviti nekaj misli, ki morda le sodijo vsaj v širši okvir nam zastavljene splošne problematike, ne pomeni, da sem se na stara leta pokesal svojega zanemarjanja sociologije kot stroke z mejami in možnostmi. Pač pa je strah, da o tej temi ne bi imel nič pomembnega povedati, več kot odtehtal veselje, da sem bil povabljen na ta jubilejni sestanek slovenskih sociologov.

Moja uvodna, povsem subjektivna pripomba se torej ne tiče sociologije ter njenih meja in možnosti. Zadeva pa moje razmerje do njenih možnosti in meja. Ko sem prišel k sociologiji po daljši »vagabondaži« skozi različne znanosti, pri kateri sem se vsaj malo ožje seznanil s filozofijo, jezikoslovjem in zgodovino, so najgloblje vplivali name nekateri učitelji, ki prvotno tudi niso bili sociologi, temveč filozofi, ekonomisti, juristi in zgodovinarji. V mladostni omejenosti sem mislil, da so najpomembnejša vprašanja v človekovem življenju vprašanja o njegovem življenju. In v mladostnem zanosu sem mislil, da so najpomembnejša vprašanja o človeškem življenju vprašanja o bistvu človeške stvarnosti. Pod neposrednim vplivom Alfreda Schutza in posrednim Maxa Webera sem spoznal – in še danes mislim, da sem to res spoznal in si to nisem samo domišljal – da vodi v naši dobi pot k tem vprašanjem skozi široka vrata sociologije. Za temi vrati sta sicer takrat postavljala ozka vratca strukturalni funkcionalizem in ponekod še dogmatični marksizem. Bil pa sem trdno prepričan, da so bile prihodnje možnosti sociologije že zaznamovane, zame najjasneje z Maxom Webrom in Alfredom Schutzem, seveda pa ne samo z njima.

Tudi danes sem se prepričal, da vodi pot k najpomembnejšim vprašanjem

* Dr. Thomas Luckmann, profesor na Univerzi v Konstanzu in častni doktor ljubljanske univerze.